https://doi.org/10.56514/mhb.22.02.04

HLEDÁNÍ ZÁKONNÉ AUTORITY V DOBĚ VYMKNUTÉ Z KLOUBŮ: Jan Hus a krize církve v kontextu pozdně středověkých debat[1]

Martin Dekarli

Searching for the Authority of Law in the Time Out of Joint. Jan Hus and the Crisis of the Church within the Context of Debates in the Later Middle Ages:
The outbreak of Schism in 1378 introduced a shift in searching for a new source of authority which could legitimise the church reform. Since the early 1390s, the conciliar tradition preferring the canon law as the leading authority for determining the Schism has been constituted and supported among French or German theologians. Nevertheless, in the late 1370s, John Wyclif developed another solution for church reform favouring God's law and the ideal of a top-down reformation led by righteous civil lords, which Jan Hus and his followers further adopted within the early 15th Century. Conciliarism and the English model for church reform proposed by Wyclif competed in politics after 1409. Recently, new sources treating the clashes over authority issues in the Middle Ages were published, which shed new light on the problem.
Key words: Jan Hus, John Wyclif, conciliarism, papal Schism, authority, Bohemian Reformation

Úvod

V letech 1392 až 1393 vedl na pařížské univerzitě přednáškový kurs Lombardského *Sentencí* francouzský teolog Petr Plaoul († 1415) pozdější biskup ze Senlis. Záznamy z Petrových přednášek náleží do unikátní skupiny tří dnes dochovaných přímých reportací a přinášejí doposud neznámé svědectví o návrzích řešení krize církve z počátku devadesátých let 14. století.[2] Plaoul se ve svých

1 Text vznikl díky podpoře projektu Specifický výzkum 2021 realizovaného na FF UHK.
2 K současnému stavu dochovaní reportací a významu Plaoulova kursu, srov. William O. DUBA, *The Forge of Doctrine*, *The Academic Year 1330–1331 and the Rise of Scotism at the University of Paris*, Turnhout 2017, s. 14–17, 29–41, pro Petrovu stručnou biografii spolu

přednáškách věnoval vedle řady systematicko-teologických a dogmatických problémů i zcela aktuálnímu problému papežského schismatu, konkrétně otázce vymezení moci a autority papežského úřadu. Petr se dále pokusil legitimizovat mandát instituce, jež může úspěšně vyřešit církevní schisma, jenž řada jeho současníků považovala za symptom doby vymknuté z kloubů. Církev podle Petrova mínění sjednocuje víra s milostí. Přestože v současné církvi existují dva hlavní představení (hlavy) v čele církve, z výroků evangelií vyplývá Kristovo určení pouze jednoho (jedné), a to papeže. Kanonisté dle Plaoulova mínění uznávají, že v církvi existuje pouze jeden papež, i když se nejedná o závaznou definici církve či koncilů, ba ani o článek víry. Z tohoto důvodu mají být věřící poslušni papežským nařízením a kuriálním institucím pouze v takovém ohledu, pokud jsou takové příkazy dovolené a čestné, případně neodporují víře a rozumu. Arbitrem řešení papežského schismatu má být pařížská univerzita, protože sdružuje nejvýznačnější intelektuální výkvět křesťanstva.[3] Petr Plaoul se po druhé polovině devadesátých let stal, společně s kanonistou Šimonem de Cramaud († 1423), Janem Gersonem († 1429) a Petrem d'Aillym († 1420), architektem teorie odstranění schismatu odepřením poslušnosti (*via cessionis*) papežům Benediktovi XIII. a Řehoři XII., jež se záhy stala politickým programem podporovaným francouzskou korunou. Francouzský návrh na odstranění papežského schismatu pomocí kanonistických procedur s autoritou lidských zákonů byl posléze mocensky prosazen na Pisánském koncilu v roce 1409, kýžený výsledek však nepřinesl. Naopak přispěl k hlubšímu prohloubení krize církve volbou třetího papeže, františkána a odchovance pařížské teologické fakulty Petra z Kréty († 1410), známého v tradici pod jménem Alexandr V.[4]

---

s relevantním výběrem z jeho přednášek *Sentencí* (lekce 76 až 78) týkajících se zmíněných problémů spolu s transkripcemi relevantních pasáží včetně shrnutí aktuální sekundární literatury k papežskému schismatu, viz Jeffrey C. WITT, *Finding Authority in a Time of Confusion, Early Deliberations on the Western Schisma at the University of Paris*, in: Celia López Alcalde – Josep Puig Montada – Pedro Roche Arnas (edd.), Legitimation of Political Power in Medieval Thought, Turnhout 2018, s. 423–442.

3 J. C. WITT, *Finding Authority in a Time of Confusion*, s. 429–431, 433–434, 439–440.

4 Podrobněji k pařížským eklesiologickým debatám a politickému kontextu devadesátých let 14. století, srov. Howard KAMINSKY, *Simon de Cramaud and the Great Schism*, New Brunswick 1983, s. 106–206 a Simon DE CRAMAUD, *De substraccione obediencie*, Howard Kaminsky (ed.), Cambridge (Massachusetts) 1984, s. 1–35.

Neúspěch koncilu v Pise ještě více prohloubil církevně-politickou krizi, jenž měla zásadní dopad na celý evropský kontinent včetně zemí Koruny české. Zásahy církevních institucí do překotných poměrů v pozdně středověkých Čechách způsobily, že v Praze vznikl mezi roky 1410 až 1414 alternativní návrh řešení pozdně středověké krize církve, který navrhl český reformní teolog Jan Hus († 1415) a zformuloval jej pod vlivem anglického myslitele Jana Wyclifa († 1384). Selhání lidských a církevních zákonů včetně všech dobových teologických autorit měla zachránit aplikace nejvyšší autority božího a Kristova zákona v politické a pastorální praxi. Na konci září roku 1410 byl Hus předvolán do Říma k papežskému soudu. K římské kurii byl přenesen právní spor betlémského kazatele s pražským arcibiskupem týkající se shromáždění a posléze, dle Husova názoru, nelegitimního spálení kodexů se spisy Jana Wyclifa, ke kterému došlo 16. června 1410. Hus o pár let později legitimizoval vlastní jednání s rozhodnutím osobně se nedostavit ke kurii poslušností nejvyšší možné zákonné autoritě, Kristovu a božímu zákonu.[5] Oba pojmy jsou v historiografii považovány za základní osu reformního projektu betlémského kazatele. Více než sto let jsou zkoumány obsahové aspekty s extenzí a intenzí obou termínů. Nový impulz do odborné debaty přinesly dva příspěvky vydané při příležitosti šestistého výročí Husovy tragické smrti, které shrnuly jednak dosavadní poznatky historiografie a zároveň otevřely perspektivy dalšího výzkumu.[6] V současné debatě vykrystalizovaly dva doposud nezmapované okruhy otázek. Formuloval Hus své názory na zákon pod vlivem

5 K církevně-institucionálnímu zásahu vůči Wyclifovi a jeho spisům základní rekonstrukce, srov. Václav FLAJŠHANS, *Spálení knih Viklefových 1410*, ČČH 42, 1936, s. 77–88 dále Václav NOVOTNÝ, *M. Jan Hus*, *Život a učení*, *Díl I. Život a dílo*, *I/1*, Praha 1919, s. 103–134, 211–227, 400–417. K Husově přihlášení se k autoritě Kristova a božího zákona, viz Johannes HUS*, Tractatus de ecclesia*, Samuel Harrison Thomson (ed.), Praha 1958, s. 196–197 [F] a Jan HUS*, O církvi*, František M. Dobiáš – Amedeo Molnár (edd.), Praha 1965, s. 188/155–166, ke kuriálním procesům souhrnně Jiří KEJŘ, *Husův proces*, Praha 2000, s. 56–96, aktuální shrnutí podávají, např. František ŠMAHEL, *Jan Hus*, *Život a dílo*, Praha 2013, s. 99–108, 121–142 a Pavel SOUKUP, *Jan Hus*, *Život a smrt kazatele*, Praha 2015, s. 93–136.

6 Martin DEKARLI, *The Law of Christ (Lex Christi) and the Law of God (Lex Dei)*, *Jan Hus's Concept of Reform*, in: Zdeněk V. David – Martin Dekarli – Phillip N. Haberkern – David R. Holeton (edd.), The Bohemian Reformation and Religious Practice, Vol. 10, Prague 2015, s. 49–69 a Dominik OPATRNÝ, *Zachránit lidi od hříchů*, *Etika v teologii mistra Jana Husa*, Olomouc 2018, s. 15–29, 45–54.

tomistické, scotistické tradice či se výhradně inspiroval Wyclifem? Jaký je širší kontext Husových a Wyclifových úvah? V následujícím se pokusím na obě otázky nalézt odpovědi.

Kristův a boží zákon podle Jana Husa: revize historiografických poznatků

Význam Husova principu reformy, jehož úhelný kámen představují pojmy Kristův a boží zákon, byl v historiografii rozpoznán velmi záhy, a to již počátkem 20. století.[7] Během minulého století dominovaly v odborných debatách dvě interpretace, jak rozumět těmto dvěma klíčovým termínům v myšlení a v díle betlémského kazatele. Pozitivistickou interpretaci představil Vlastimil Kybal, základy marxistické interpretace položil Milan Machovec a Robert Kalivoda.

Vlastimil Kybal ve své monumentální práci zmapoval pojetí zákona či zákonnosti ve všech jemu dostupných spisech betlémského kazatele.[8] Podle Kybala je možné v Husových dílech zaznamenat posun od subjektivně chápané koncepce zákona k objektivnímu pojetí jako závazné církevně-společenské normy. Betlémský kazatel v raných spisech a dalších pojednáních až do roku 1413 využívá výhradně pojmu Kristův zákon a pod vlivem Aurelia Augustina jej chápe etickovoluntaristickým způsobem jako nejvyšší mravní zákon člověka mající podobu přikázání lásky k Bohu. V pozdních spisech sepsaných po roce 1413 se pak v Husových dílech dle Kybala vedle sebe objevují dva termíny, Kristův zákon a boží zákon, jež pod vlivem Wyclifa ztotožňuje s evangelickým zákonem. Kristus jej vyložil během svého života apoštolům, pouze zákon Evangelia postačuje ke správě bojující církve a všem lidským zákonům je nadřazen. Hus podle Kybala opustil raný pojem Kristova zákona zformulovaný pod vlivem Augustina a přiklonil se k Wyclifově definici, čímž podle něho došlo k určitému zploštění jeho názorů.[9] Posun v Husových názorech zdůvodnil Kybal zintenzivněním reformní činnosti a událostmi po roce 1409. Marxističtí teoretikové Milan Machovec a Robert Kalivoda odkryli sociální dopady pojmu boží zákon v dílech Jana Husa.

7 V následující partii shrnuji a doplňuji závěry z M. DEKARLI, *The Law of Christ (Lex Christi)*, s. 49–69.

8 Vlastimil KYBAL, *M. Jan Hus*, *Život a učení*, *Díl II. Učení* II/1, Praha 1926, s. 342–364.

9 Ibidem, s. 353.

Oba se pokusili provázat tento termín s politickou a s etickou teorií betlémského kazatele. Oproti Kybalovi nezaznamenali žádný terminologický posun v Husových pojednáních, ba ani Augustinův vliv na betlémského kazatele. Za centrum Husových teoretických úvah o reformě církve považovali Wyclifovo pojetí božího zákona.[10] Během druhé poloviny 20. století katolická historiografie v čele s Paulem De Vooghtem navázala a rozvíjela Kybalovy závěry.[11] Mnohem větší odezvu však nalezla v historiografii marxistická interpretace. Od šedesátých let byla v bádání postupně potvrzena klíčová role pojmů Kristův a boží zákon u evangelického doktora a betlémského kazatele včetně zřetelných politických dopadů. V průběhu několika dekád byly vybudovány zřetelné doktrinální spojnice mezi oběma mysliteli. Valná většina současných interpretací a rozborů Wyclifovy i Husovy politické filozofie či náčrtů dědictví české reformace v tomto směru uznává nezpochybnitelný vliv evangelického doktora na betlémského kazatele.[12]

10 Srov. Milan MACHOVEC, *Husovo učení a význam v tradici českého národa*, Praha 1953, s. 186, a zejména Robert KALIVODA, *Revolution und Ideologie*, *Der Hussitismus*, Köln 1976, s. 17–19, 27–28, 34–38 a Robert KALIVODA, *Husitské myšlení*, Praha 1997, s. 40–41, 52–53, 64.

11 Odrazovým můstkem katolické historiografie druhé poloviny 20. století je v tomto směru Paul DE VOOGHT, *L'hérésie de Jean Huss I–II*, Louvain 1975.

12 Např. Bernhard TÖPFER, *Lex Christi, dominium und kirchliche Hierarchie bei Jan Hus im Vergleich mit John Wyklif*, in: Ferdinand Seibt et alii (ed.), Jan Hus Zwischen Zeiten, Völkern, Konfessionen, München 1997, s. 157–165 nebo František ŠMAHEL, *Das Ideal einer gerechten Ordnung und sozialen Harmonie im Werk des Magisters Johannes Hus*, in: Ferdinand Seibt et alii (edd.), Jan Hus Zwischen Zeiten, Völkern, Konfessionen, s. 203–211. Dále Ernst WERNER, *Jan Hus*, *Welt und Umwelt eines Prager Frühreformators*, Weimer 1991, s. 145–157, případně Thomas A. FUDGE, *The 'Law of God'*, *Reform and Religious Practice in Late Medieval Bohemia*, in: David R. Holeton (ed.), The Bohemian Reformation and Religious Practice, Vol. 1, Prague 1996, s. 49–72. Z posledních interpretací, srov. Thomas A. FUDGE, *Jan Hus*, *Religious Reform and Social Revolution in Bohemia*, London – New York 2010, s. 44–45. 70–71, 95–96, 105–106, 114–115, 120–122, 130–134 a Thomas KRZENCK, *Johannes Hus, Theologe, Kirchenreformer, Märtyrer*, Gleichen – Zürich 2011, s. 127, 135–141, 179–180 nebo Thomas A. FUDGE, *The Memory and Motivation of Jan Hus*, *Medieval Priest and Martyr*, Brepols 2013, 6–7, 11–12, 33–34, 56–57, 62–66, 244–245, ještě F. ŠMAHEL, *Jan Hus*, s. 169–173 a František ŠMAHEL, *The National Idea, Secular Power and Social Issues in the Political Theology of Jan Hus*, in: František Šmahel – Ota Pavlíček (edd.), A Companion to Jan Hus, Leiden – Boston, 2015, s. 236–253, dále Franz MACHILEK, *Jan*

Hus věnuje jednoznačně největší pozornost analýzám zákonnosti ve svých teoretických spisech sepsaných mezi roky 1404 až 1414, jenž jsou z valné většiny úzce spjaty s jeho pedagogickou činností na pražské teologické fakultě nebo s akademickým provozem univerzity. Dostupný interpretační materiál je možné rozdělit na dvě skupiny. Do první množiny náleží obligatorní rané školní výklady novozákonních listů a *Žalmů* z let 1404 až 1407, dále pak relevantní partie ze třetí knihy lektury *Sentencí* Petra Lombardského z let 1408 až 1409.[13] Problematika zákona či zákonnosti se objevuje i ve druhé množině teoretických spisů. Jedná se o čtyři otázky (*quaestiones*) z let 1408 až 1414 patřící k dílům z pozdějšího období Husovy literární činnosti. Tři kvestie jsou úzce spojeny s jeho akademickou aktivitou na pražské univerzitě, jedna pozdní otázka vznikla zcela mimo univerzitní půdu a jde o teoretickou přípravu na kostnický koncil.[14]

Analýza obou skupin Husových teoretických děl z let 1404 až 1414 a jeho názorů na Kristův a boží zákon ukázala, že interpretační závěry Vlastimila Kybala, Milana Machovce a Roberta Kalivody včetně hlavních kontur současné histo-

Hus (um 1372–1415), Prediger, Theologe, Reformator, Münster 2019, s. 82–84 a Dušan COUFAL, *Key Issues in Hussite Theology*, in: Michael Van Dussen – Pavel Soukup (edd.), A Companion to the Hussites, Leiden – Boston 2020, s. 264–270.

13 K Husovým biblickým výkladům podrobněji Johannes HUS, *Enarratio Psalmorum (Ps. 109–118)*, Jana Nechutová et alii (edd.), Turnhout 2013, s. xiv–xv, xviii–xix, xiv–xxvii. Pro lekturu, viz Johannes HUS, *Super quattuor Sententiarum*, lib. 3, Václav Flajšhans – Marie Komínková (edd.), Praha 1904–1906, s. 373–499. K dataci Husovy lektury Lombardského *Sentencí* viz František Michálek BARTOŠ – Pavel SPUNAR, *Soupis pramenů k literární činnosti M. Jana Husa a M. Jeronýma Pražského*, Praha 1965, s. 68–69, základní studie o Husově komentáři srov. František Michálek BARTOŠ, *Nad největším dílem Husovým*, SH 4, 1956, s. 43–55, z aktuálních studií např. Stephen Edmund LAHEY, *The Sentences Commentary of Jan Hus*, in: A Companion to Jan Hus, s. 130–169 a Ctirad V. POSPÍŠIL, *Úvod do husovských dilemat*, *Historie a teologie*, Praha 2020, s. 316–366 a aktuálně Maarten J. F. HOENEN, *Ideas, Institutions, and Public Scandal*, *Academic Debates in Late Medieval Scholasticism*, in: Kantik Ghosh and Pavel Soukup (edd.), Wycliffism and Hussitism, Methods of Thinking, Writing, and Persuasion c. 1360 – c. 1460, Turnhout 2021, s. 49–63.

14 Johannes HUS, *Questiones*, Jiří Kejř (ed.), Turnhout 2004, s. 17–22, 171–175, dále Johannes HUS, *Quodlibet, Disputationis de Quolibet Pragae in Facultate Artium Mense Ianuario anni 1411 habitae Enchiridion*, Bohumil Ryba – Gabriel Silagi (edd.), Turnhout 2006, s. 227–228 a Johannes HUS, *De sufficiencia legis Cristi*, in: IDEM, Constantiensia, Helena Krmíčková et alii (edd.), Turnhout 2016, s. 38–79, k souhrnnému vyhodnocení Husových otázek, viz Jiří KEJŘ, *Husovy kvestie*, in: IDEM, Z počátků české reformace, Brno 2006, s. 195–211.

riografie musí být revidovány a částečně modifikovány. V Husových teoretických dílech neexistuje žádný konceptuální vývoj od augustinovsky chápaného pojmu Kristův zákon k božímu zákonu wyclifovského ražení či od subjektivně chápaného zákona k objektivnímu pojetí zákona jako závazné církevně-společenské normy, tak jak se domníval Vlastimil Kybal, ani u něho nelze vykázat zcela výhradní využití pojmu boží zákon dle závěrů marxistických teoretiků. Hus považuje Kristův a boží zákon za synonymní pojmy, ať již např. v raném výkladu verše z novozákonního *Listu Jakubova* (*Jk* 1,25) z let 1404 až 1405 nebo v pozdní kvestii o postačitelnosti Kristova zákona z podzimu roku 1414.[15] Co se týká doktrinálních vztahů je vliv Wyclifa na Husa v úvahách na zákon doložitelný již od rané exegeze Jakubova listu, a to *Trialogu*, v průběhu dalších let dopad pojednání evangelického doktora dále sílil a po roce 1408 byl zcela dominantní.[16] Na druhou stranu, přestože byl vliv Wyclifa na Husa v tomto směru velmi silný, betlémský kazatel byl ve svých úvahách o zákoně, obzvláště pak v raných dílech, výrazně ovlivněn i tradičními autoritami. V exegetických výkladech *Žalmů* z let 1405 až 1407 byl zaznamenán neobyčejně silný vliv Aurelia Augustina.[17] Ve třicáté sedmé distinkci třetí knihy lektury *Sentencí* analyzující problém zákonnosti se Hus zaštituje autoritou Richarda od sv. Viktora († 1173) a zároveň je výrazně inspirován hojně užívaným teologickým kompendiem dominikána Hugona Ripelína ze Štrasburku († 1270).[18] Wyclif tedy nebyl v tomto směru pro Husa zcela

15 Johannes HUS, *In Epistolas Apostolorum Canonicas Septem Commentarii*, in: *Historia et monumenta Joannis Hus atque Hieronymi Pragensis, confessorum Christi*, Vol. II., Matthias Flacius Illyricus (ed.), Norimbergae 1715, fol. 173A a další rané vyjádření je v exegesi *Ž* 118,92, srov. Johannes HUS, *Enarratio Psalmorum (Ps. 109–118)*, Jana Nechutová et alii (edd.), Turnhout 2013, s. 317–318, k pozdnímu ztotožnění, viz Johannes HUS, *De sufficientia legis Cristi*, s. 48.

16 K uvedeným spisům, viz Johannes HUS, *In Epistolas Apostolorum Canonicas Septem Commentarii*, fol. 173A (srov. Johannes WYCLIF, *Trialogus et supplementum Trialogi*, Gerhard Lechler (ed.), Oxford 1869, s. 429–430) a Johannes HUS, *De sufficientia legis Cristi*, s. 48. Další relevantní doklady přinesla moderní historiografická produkce, srov. pozn. 12.

17 Podrobněji k Husovým výkladům *Žalmů*, zejména viz Amedeo MOLNÁR, *Husovo Enarratio Psalmorum*, Theologická příloha Křesťanské revue 31, 1964, s. 67–72, více k samotné exegetické metodě betlémského kazatele, srov. Libor ŠVANDA, *Husova Enarratio Psalmorum*, *K Husově metodě výkladu Žalmů*, SHB 56, 2009, s. 37–47.

18 Johannes HUS, *Super quattuor Sententiarum*, lib. 3, d. 37, <3.>–<4.>, s. 488–489 a výklad o přikázáních, srov. Hugo Ripelinus DE ARGENTINA, *Epitome*, *alias Compendium theolo-*

jedinou autoritou a betlémský kazatel se inspiroval i dalšími autory z tradice, respektive názory evangelického doktora doplňoval názory tradičních autorů. Nejpodstatnější je však v Husových názorech to, že od raných biblických výkladů až po pozdní texty jsou pojmy Kristův a boží zákon použity stejnou měrou ve třech odlišných kontextech. V morálně-teologickém betlémský kazatel objasňuje povahu a závaznost vnitřních imperativů člověka v jejich vztahu k božím přikázáním, která představují hlavní vodítka pro život poutníků putujících na tomto světě do nebeské vlasti.[19] V metafyzickém kontextu pomocí kosmologických úvah zdůvodňuje podstatu obou pojmů, přičemž Hus oba termíny ztotožňuje s věčným uspořádáním a předurčením božské mysli či boží esence.[20] A nakonec betlémský kazatel ve společenském kontextu ukazuje závaznost, normativnost a bezvýhradní autoritu věčného Kristova a božího zákona nad všemi dočasnými lidskými zákony.[21] Pro Husa jsou uvedené tři kontexty již od raných děl až po pozdní kvestie stejně důležité a jsou navzájem úzce provázané, přičemž největší pozornost ve svých teoretických dílech věnuje objasnění morálně-teologických a společenských dopadů Kristova a božího zákona, protože ty považuje za zcela

gice veritatis non minus publicis concionatoribus quam scholasticis proficuum, lib. 5, c. 59, Colonie 1506, fol. M(iv)r–M(iv)v. Podrobněji k Hugonovu dílu, ve kterém se prolíná dominikánská a františkánská tradice, viz Georg STEER, *Hugo Ripelin von Straßburg*, *Zur Rezeptions- und Wirkungsgeschichte der „Compendium theologicae veritatis" im deutschen Spätmittelalter*, Tübingen 1981, s. 119, 225–239, dále Alain DE LIBERA, *La mystique rhénane*, *d'Albert de Grand à Mâitre Eckhart*, Paris 1994, s. 73–98 a Georg STEER, *Das Compendium theologicae veritatis des Hugo Ripelin von Strassburg*, in: Maarten J. F. M. Hoenen – Alain de Libera (edd.), *Albertus Magnus und der Albertinismus*, *Deutsche Philosophische Kultur des Mittelalter*, Leiden – New York 1995, s. 134–154.

19 Např. Johannes HUS, *In Epistolas Apostolorum Canonicas Septem Commentarii*, fol. 173A, dále Johannes HUS, *Enarratio Psalmorum (Ps. 109–118)*, s. 225–229, 245–247, 291–292, 299–300, 317–318, 321–322, 409–412, případně Johannes HUS, *Super quattuor Sententiarum*, lib. 3, d. 37, <3.>–<4.>, s. 488–489 a Johannes HUS, *Super quattuor Sententiarum*, lib. 3, d. 40, s. 496–499, rovněž Johannes HUS, *Quaestio de lege divina*, in: TÝŽ, Questiones, Jiří Kejř (ed.), Turnhout 2004, s. 17–22 a Johannes HUS, *Quaestio de supremo rectore*, in: TÝŽ, Questiones, Jiří Kejř (ed.), s. 171–175.

20 Zejména, viz Johannes HUS, *In Epistolas Apostolorum Canonicas Septem Commentarii*, fol. 173A a Johannes HUS, *Quaestio de lege divina*, s. 17–22

21 Johannes HUS, *In Epistolas Apostolorum Canonicas Septem Commentarii*, fol. 194A, dále Johannes HUS, *Quaestio de lege divina*, s. 17–22, rovněž Johannes HUS, *Quaestio de supremo rectore*, s. 171–175 a Johannes HUS, *De sufficientia legis Cristi*, s. 41–79.

zásadní a nejdůležitější. Do jaké míry naznačené názory betlémského kazatele vybočují či navazují na pozdně středověké diskuse? Reflektují je nebo ne?

Autorita zákona v pozdně středověkých debatách: případová studie

V české historiografii je myšlenkové dědictví pozdního středověku vnímáno prizmatem dvou dominantních narativů. Novotomistické paradigma akcentuje osobnost Tomáše Akvinského jako autora harmonické jednoty víry s rozumem, po níž následovala éra dezintegrace původní vyvážené syntézy, jejímž výsledkem byl morálně-intelektuální úpadek a krize. Wyclif s Husem jsou z této perspektivy viděni jednak jako kacíři, buřiči a renegáti, kteří svými názory nebývalou měrou rozdmýchali chaos ve středověké církvi, případně jsou činěny pokusy doktrinálně propojit andělského doktora s betlémským kazatelem a relativizovat vliv evangelického doktora.[22] Naproti tomu protestantský narativ uznává význam pozdně středověké tradice pro moderní myšlení či vývoj vědy a zároveň považuje osobnosti Jana Wyclifa s Janem Husem za jitřenky reformační tradice spojující minulost se současností. Např. Hus měl v rámci své liberální teologii anticipovat moderní zásady politické teorie a mravnosti, ba dokonce dodržování lidských práv.[23]

Během posledních čtyř desetiletí prošla filosoficko-teologická medievistika komplexní sérií proměn.[24] Biologický master-narativ růstu, zralosti a úpadku

22 K novotomistickému paradigmatu, zvl. John INGLIS, *Sphere of Philosophical Inquiry and the Historiography of Medieval Philosophy*, Leiden – Boston – Köln 1998, s. 137–225. K prvnímu zmíněnému pohledu na myšlení a osobnost Jana Husa v české historiografii, zvl. Stanislav SOUSEDÍK, *Učení o eucharistii v díle M. Jana Husa*, Praha 1998, ke druhému zmíněnému interpretačnímu pólu, srov. Paul DE VOOGHT, *L'hérésie de Jean Huss I–II*, s. 877–894 a v jeho stopách aktuálně Ctirad V. POSPÍŠIL, *Husovská dilemata*, Kostelní Vydří 2015, v nezměněné podobě C. V. POSPÍŠIL, *Úvod do husovských dilemat*, Praha 2020.

23 K protestantskému narativu, viz Heiko Augustinus OBERMAN, *The Harvest of Medieval Theology. Gabriel Biel and Late Medieval Nominalism*, Cambridge (Massachusetts) 1963, k uvedeným názorům na Jana Husa, srov. Zdeněk V. DAVID, *Nalezení střední cesty. Liberální výzva utrakvistů Římu a Lutherovi*, Praha 2012, s. 63–66.

24 Shrnutí výsledků historiografie podává William J. COURTENAY, *Changing Approach to Fourteenth-Century Thought*, Toronto, 2007, základní posuny více či méně reflektují dvě čes-

s topografickým popisem vrcholů s pády, případně paradigma postulující kontinuitu mezi vrcholným a pozdním středověkem byly v průběhu posledních let opuštěny. Ukázalo se, že uvedené narativy nereflektují dochovaný textový materiál a do interpretačních analýz často vnášejí rozličná ideologická hlediska. Pozdně středověká tradice myšlení není v současných debatách považována za éru chaosu a úpadku, během níž došlo k rozbití ideální syntézy víry a rozumu dosažené v křesťanské metafyzice v průběhu 13. století, nýbrž za věk kriticismu, subtilních inovací, emancipace od vzorů minulosti a problémově orientovaného myšlení reagujícího na tradiční otázky a dobové události, obzvláště pak na obnovu spirituality, vzestup laické zbožnosti, praktických podnětů vzešlých z pastorační péče, ze střetů duchovní a světské moci, problémů spojených s papežským schismatem.[25] Zhruba do poloviny 14. století panoval na univerzitní scéně intelektuální oligopol Paříže a Oxfordu, jenž byl během následujících dekád a hlavně však v 15. staletí erodován založením více jak čtyřiceti nových regionálních center. Od druhého desetiletí 14. století se v Paříži a Oxfordu mohutně šířil terministický či jinak nominalistický přístup (*via moderna*), od osmdesátých let rostl vliv realismu (*via antiqua*), a obě tradice našly své následovníky na nově založených univerzitách, čímž došlo k znovuobnovení doktrinálních škol, jejichž střety probíhaly během 15. století.[26] Prvním třem dekádám 14. století vládla františkánská a dominikánská intelektuální tradice, poté následoval strmý

ky dostupné příručky, viz Theo KOBUSCH, *Filosofie vrcholného a pozdního středověku*, Praha 2013, s. 467–665 a Ulrich G. LEINSLE, *Úvod do scholastické teologie*, Praha 2020, s. 197–259, jejichž interpretační závěry koriguji dalšími recentními pracemi, na které níže odkazuji.

25 Ke všem zmíněným aspektům aktuální shrnutí, např. John VAN ENGEN, *Multiple Options, The World of the Fifteenth-Century Church*, Church History 77, 2008, s. 257–284, případně aktualizovaná verze John VAN ENGEN, *A World Astir, Europe and Religion in the Early Fifteenth Century*, in: J. Patrick Hornbeck II – Michael Van Dussen (ed.), Europe After Wyclif, New York 2017, s. 11–45 a zejména William J. COURTENAY, *The „Two Late Middle Ages"*, in: Roberto Hofmeister Pich – Andreas Speer (edd.), Contemplation and Philosophy, Scholastic and Mystical Modes of Medieval Philosophical Thought, Leiden 2018, s. 108–128.

26 Pro obě tradice myšlení, srov. např. Alessandro D. CONTI, *Realism*, in: Robert Pasnau – Christine Van Dyke (edd.), The Cambridge History of Medieval Philosophy, Vol. II, Cambridge 2010, s. 647–660 a Joël BIARD, *Nominalism in the Later Middle Ages*, in: Robert Pasnau – Christine Van Dyke (edd.), The Cambridge History of Medieval Philosophy, Vol. II, Cambridge 2010, s. 661–673.

vzestup augustiniánů eremitů (spojený s obnovením zájmu o studium Augustina s vědeckým přístupem k jeho dílu), cisterciáků, karmelitánů a řady sekulárních mistrů, přičemž mohutný vzestupný vývoj náhle utnula epidemie černé smrti těsně před polovinou 14. století. Po roce 1349 došlo během následujících dekád k pomalému oživení a mezi autory byla diskutována pluralita rozličných názorů pocházejících jak z oxfordské, tak z pařížské intelektuální tradice (zejména od Dunse Scota, Aureola, Ockhama, Wodehama, Řehoře z Rimini, Buridana, Oresmeho, Autrécourta, Bradwardineho, Halifaxe, Fitzralpha a mnoho dalších autorů). Od počátku 14. století rostla mezi mistry vlivem akademického prostředí a praxe atmosféra nezávislosti, individualismu s tvůrčí autorskou svobodou, na druhou stranu se již během třetí dekády vynořil fenomén přepisování dřívějších komentářů, se kterými jejich pozdější autoři sdíleli doktrinální východiska. Počátkem 15. století se pak objevily návrhy na redukci akademického kurikula filosofických a teologických fakult spočívající v omezení množství autorů z tradice (buď z patristiky či dokonce ze 13. století), případně na výběr pouze jednoho současného autora, který měl být doktrinálně následován a skupinově bráněn. Již během dvacátých let 14. století se na artistických fakultách v Anglii rozvinul metalingvistický přístup mající svůj základ v teorii denotace a testování pojmů ve větách, rozlišování smyslu termínů, který se kolem poloviny 14. století stal i na evropském kontinentě všeobecně sdíleným analytickým nástrojem jak ve filosofii, tak i v teologii. Někteří současní badatelé hovoří, díky dobovému ideálu geometrie v teologii a aplikaci dalších konceptů převzatých z matematiky do teologie, dokonce o matematické teologii.[27] Počátkem 15. století byl anglický metalingvistický přístup a jeho teologické aplikace spolu s jejich důsledky spočívajícími v úzkém propojení teologie a filosofie vystaven ostré kritice a většinově začal být opouštěn, případně modifikován.

Autoři z pozdně středověké tradice analyzovali zákon ve třech oblastech analogicky jako Jan Hus. Jednak ve společenském kontextu, kdy je možné v diskusích sledovat intelektuální hledání zákonné autority vhodné pro uspořádání lidské společnosti, díky čemuž se do centra debat dostala otázka vztahu lidských

27 Pro ideál geometrii v teologii 14. století, viz Damasus TRAPP, *Augustinian Theology of the 14th Century*, Augustiniana 6, 1956, s. 148, k tradici matematické teologie v myšlení pozdního středověku, srov. David ALBERTSON, *Mathematical Theologies*, *Nicholas Cusa and the Legacy of Thierry of Chartres*, Oxford 2014.

a božských zákonů. Debaty probíhaly paralelně rovněž v metafyzickém kontextu, konkrétně v rámci teoretických úvah o boží moci (absolutní a uspořádané). Stejně tak probíhaly diskuse v morálně-teologickém kontextu, během nichž byl zkoumán vztah či relevance lidských imperativů, případně právních nařízení a božích přikázání. Vzhledem ke komplexnosti a šíři debat představím pouze tři modelové příklady.

Marsilius z Padovy († 1342) se ve dvacátých letech 14. století zabýval společenskými aspekty zákona jako základu nejvyšší moci řídící občanské činy a lidskou společnost. Italský myslitel považuje za jednu ze zákonných autorit i evangelický či křesťanský zákon, který jakožto celý zákon o sobě, samotný obsahuje pravdu a díky varováním ovládá lidské činy, rovněž určuje milost či trest člověka v nadcházejícím věku.[28] Evangelický zákon jako zákon milosti se však podle Marsiliova názoru netýká úsilí lidských činů v prchavé přítomnosti, nýbrž budoucí spásy lidské duše. Sféra lidských činů musí být z tohoto důvodu vymezena lidskými zákony a soudci na základě lidské zákonné pravomoci.[29] Marsilius proto dále tvrdí, že evangelický zákon se jakožto zákon budoucího věku nehodí pro přítomnost a ve své obecnosti je příliš široký na to, aby pokryl všechny dílčí škály lidských nařízení, příkazů a trestů. Z tohoto důvodu lidské činy nemohou být dle něho poměřovány s nařízeními a radami božího zákona, protože ty nejsou určeny pro přítomný život. Pro proměnlivou přítomnost existují pravidla s lidskými zákony, která i přes jejich kontingentní platnost jsou dostatečným měřítkem spravedlnosti mezi lidmi.[30]

28 Marsilius DE PADUA, *Defensor pacis*, dic. 1, c. 10, §3, Rudolf Scholz (ed.), Hannover 1932, s. 49/6–9, 10–11, 19–20: *„Tercio vero modo sumitur lex pro regula continente monita humanorum actuum imperatorum, secundum quod ordinantur ad gloriam vel penam in seculo venturo; (...) sic quoque lex evangelica secundum se totam lex dicitur. (...) et <lex> evangelica, Christiana scilicet, sola contineat veritatem.“* K Marsiliovým názorům na zákon, např. Holly HAMILTON-BLEAKLEY, *Marsilius of Padua's Conception of Natural Law Revisited*, in: Gerson Moreno-Riaño (ed.), The World of Marsilius of Padua, Turnhout 2006, s. 125–142.

29 Marsilius DE PADUA, *Defensor pacis*, dic. 2, c. 9, §10, s. 241/6–11: *„Cum igitur nec in lege gracie tradita sint precepta specialiter pro contencionis actibus hominum in hoc seculo dirimendis, relinquitur talia diffiniri debere per humanas leges tantummodo et iudices secundum has ab humano legislatore auctoritatem.“*

30 Marsilius DE PADUA, *Defensor pacis*, dic. 2, c. 9, §11–13, s. 241/18–243/12.

V oxfordské pozdně středověké tradici analyzoval zákon v jeho metafyzickém kontextu během čtvrté dekády 14. století Tomáš Bradwardine († 1349). Spravedlnost, pravda a zákon mají podle něho svůj nutný původ v boží vůli (*voluntas Dei*), jenž je svrchovaným zákonem (*summa lex*) i dostatečným základem veškeré spravedlnosti.[31] Bůh jakožto král a dárce zákona veškerenstva (*Rex et Legifer universi*) uspořádal svou vůli v podobě univerzálního zákona (*lex universalis*) včetně všech přírodních a lidských zákonů světa. Bradwardine dále s odkazem na verše ze *Žalmů* tvrdí, že se jedná o všezahrnující spravedlivé, nebeské a pozemské uspořádání, které je jakožto zákon Páně nutně nejúplnějším pevným a věčným uspořádáním.[32] Ve všezahrnujícím spravedlivém, nebeském a pozemském uspořádání veškerenstva je vše svázané božím zákonem a vše budoucí se děje na základě předem dané nutnosti boží vůle a mysli.[33]

Boží zákon a jeho různé aspekty nebyly předmětem výhradně oxfordských diskusí. Debaty na toto téma probíhaly rovněž na pařížské univerzitě ke konci sedmdesátých let 14. století. V letech 1377 až 1378 tematizoval Petr d'Ailly morálně-teologické aspekty Kristova zákona v úvodních přednáškách k *Sentencím* Petra Lombardského.[34] Petr zkoumal okolnosti a stupně do jaké míry má být věřící Kristovu zákonu zavázán, dále pak i vztahy ke kanonickému právu. Debata o Kristově zákoně mezi bakaláři teologie pokračovala i v následujícím školním roce, zúčastnil se jí např. Petr z Kréty a vůči d'Aillyho názorům se kriticky vymezil dominikán Jan Balbini.[35]

---

31 Thomas BRADWARDINUS, *De causa Dei, contra Pelagium, et de virtuta causarum, ad suos Mertonenses, libri tres*, lib. 1, cap. 21, Henri Saville (ed.), Londini 1618, s. 232B–233B.

32 Thomas BRADWARDINUS, *De causa Dei, contra Pelagium*, lib. 3, cap. 50, s. 819A–B, 819 D–E: *„Unde et Proheta, ‚In aeternum, Domine, verbum tuum permanet in coelo' (...) etc. Psalmo 118 <Ps 118,89–92>. Ecce ordinatio legitima Domini, coelestia, terrestria, et universaliter omnia comprehendens: Ecce lex Domini completissime ordinata firma necessitate, et necessaria firmitate aeternaliter perseverans."*

33 Thomas BRADWARDINUS, *De causa Dei, contra Pelagium*, lib. 3, 49, s. 805C–D.

34 Petrus de ALLIACO, *Questiones super primum, tertium et quartum librum Sententiarum*, Tom. I, Monica Brînzei (ed.), Turnhout 2013, s. 3–128.

35 Výstižné shrnutí těchto debat podává William J. COURTENAY, *Theological Bachelors at Paris on the Eve of the Papal Schism, The Academic Environment of Peter of Candia*, in: Kent Emery, Jr. – Russell L. Friedman – Andreas Speer (edd.), Philosophy and Theology in the Long Middle Ages, Leiden – Boston 2011, s. 946, 952.

Naznačený základní rámec pozdně středověkých diskusí o zákoně zásadním způsobem přetvořil Jan Wyclif v souboru děl známých jako *Summa de ente* a *Summa theologiae* sepsaných mezi roky 1369 až 1381. Evangelický doktor propojil všechny tři kontexty dohromady díky své holistické metodologii integrující do jednoho komplexního rámce úvahy o jsoucnu, matematickou teologii a propoziční realismus. Wyclif v úzké návaznosti na anglickou intelektuální tradici, obzvláště pak na determinismus Tomáše Bradwardineho, rozpracoval koncept Kristova a božího zákona jakožto svrchovaně nadřazeného a holistického teoretického nástroje obnovy poznání, nápravy v církvi a spásy lidstva.[36] Wyclifovými názory se silně inspiroval Jan Hus, odmítl však deterministické konsekvence v myšlení evangelického doktora a po roce 1410 se u něho poslušnost Kristovu a božímu zákonu proměnila ve vnitřní existencionální závazek, jenž jej přivedl k obhajobě politicky výbušného návrhu reformy církve včetně pastorační péče laiků v národním jazyce a po pokusu ospravedlnit své jednání v Kostnici nakonec až k mučednické smrti. Wyclif a Hus v úvahách o zákonnosti a zákonech jednoznačně navazují na debaty vedené v pozdně středověké intelektuální tradici a původně odděleně diskutované problémy ve třech odlišných kontextech propojují do jednoho komplexního rámce. Oproti Marsiliovi z Padovy a tradici pařížského nominalismu (autorům jako d'Ailly a další) se odlišují v tom, že nadřazují autoritu Kristova a božího zákona nad všechny dočasné a lidské zákony. Podle evangelického doktora a betlémského kazatele má mezi křesťany vládnout jako v pravém božím království svrchovaná vláda Kristova a božího zákona, přičemž dočasné lidské zákony jim mají být podřízeny a být s nimi v naprostém souladu. Jedině autorita Kristova a božího zákona s jejich aplikací v církevně-

36 K aktuální literatuře k Wyclifovu pojetí zákona, srov. Stephen Edmund LAHEY, *Philosophy and Politics in the Thought of John Wyclif*, Cambridge 2003, s. 24–170 nebo Takashi SHOGIMEN, *Wyclif's Ecclesiology and Political Thought*, in: Ian C. Levy (ed.), A Companion to John Wyclif, Late Medieval Theologian, Leiden – Boston 2007, s. 199–240, rovněž Stephen Edmund LAHEY, *John Wyclif*, Oxford – New York 2009, s. 169–221, nebo Vilém HEROLD, *Ideové kořeny reformace v českých zemích*, in: Aleš Havlíček – Vilém Herold – Ivan J. Müller (edd.), Dějiny politického myšlení, II/2, Praha 2012, s. 223–236 a Stephen Edmund LAHEY, *Wyclif, the "Hussite Philosophy," and The Law of Christ*, in: Zdeněk V. David – David R. Holeton (edd.), The Bohemian Reformation and Religious Practice, Vol. 9, Prague 2014, s. 54–71.

politické praxi dokáže zvrátit a korigovat dopady krize papežského schismatu v pozdně středověké církvi.

Závěr

Po neúspěchu Pisánského koncilu a rozpadu politické aliance s pražským arcibiskupem spadly českým reformním mistrům v čele s Janem Husem definitivně klapky z očí. Nadobro ztratili víru a přesvědčení, že řešení papežského schismatu a neutěšených církevních poměrů je možné učinit lidskými prostředky čili svoláním všeobecného koncilu a pomocí složitého předíva s nařízeními kanonického práva. V optice pražských reformistů situace s církví po roce 1378 došla tak daleko, že když selhaly jakékoliv lidské prostředky nápravy, nastal čas sáhnout k exemplárním a veskrze normativním božským kategoriím, podle jejichž vzoru měly být církevní a společenské poměry zásadním způsobem zreformovány. K odstranění papežského schismatu a krize v církvi mělo dojít na základě normativního vzoru prvotní církve s pomocí teologické kategorie Kristova a božího zákona, a zaštítit ji měla světská či sekulární moc panovníka, případně pokud on selže tak šlechta.

Idealismus Jana Husa a českých reformních mistrů však nepočítal s mocenskými kalkuly a politickými zájmy v říši nebo jinde v Evropě. Po krachu politického spojenectví s českým králem Václavem IV. pozbyl český projekt reformy církve mocenské ochrany panovníka a na mezinárodní scéně stál v cestě znovuobnovení jednoty v katolické církve. Proti pražskému alternativnímu návrhu reformy se postavila konkurenční a velmi vlivná skupina intelektuálů rozvíjejících dědictví pařížského nominalismu s idejemi konciliarismu, jež byla ochotna reformovat církev jedině s pomocí lidských prostředků s přispěním předpisů kanonického práva, přičemž v počátcích a v průběhu kostnického koncilu si dokázala zajistit širší mocenskou podporu římského krále Zikmunda Lucemburského. Koncilní jestřábi spolu se šlechtou a s dalšími velmoži z Říše či odjinud netoužili po dramatických společenských změnách. Napjali všechny síly k tomu, aby byl zachován či udržen stávající a všem zainteresovaným stranám vyhovující mocenský i společenský *status quo*. Vůle k moci po znovuobnovení řádu a jednoty v katolické církvi byla silnější, nic ji nemohlo zastavit, účel posvětil prostředky.

K dosažení kýženého *modu vivendi* bylo legitimizováno použití všech dostupných mocenských i donucovacích nástrojů včetně politického procesu a popravy upálením.[37]

37 Výstižné shrnutí současné literatury ke kostnickému koncilu a vývoji konciliarismu podává Sebastián PROVVIDENTE, *Política y eclesiología en el pensamiento conciliar de los siglos XIV y XV*, *Jan Hus en el Concilio de Constanza*, Buenos Aires 2022. K postižení doktrinálních rozdílů reformních přístupů nejvýstižněji Maarten J. F. M. HOENEN, *'Modus loquendi platonicorum'*, *Johannes Gerson und seine Kritik an Platon und den Platonisten*, in: Maarten J. F. M. Hoenen – Stephen E. Gersh (edd.), The Platonic tradition in the Middle Ages, A doxographic approach, Berlin – New York 2002, s. 325–343, k otázce moci obecně Joseph CANNING – Otto Gerhard OEXLE (ed.), *Political Thought and the Realities of Power in the Middle Ages*, *Politisches Denken und die Wirklichkeit der Macht im Mitterlalter*, Göttingen 1998 a především Joseph CANNING, *Ideas of power in the Late Middle Ages, 1276–1417*, Cambridge 2011, k otázce násilí, viz Hans-Ulrich WÖHLER Wöhler, *Die Legitimation und Delegitimiation von Gewalt in der ersten Hälfte des 15. Jahrhunderts*, in: Günther Mensching (ed.), Gewalt und ihre Legitimation im Mittelalter, Würzburg 2003, s. 286–300.

SEARCHING FOR THE AUTHORITY OF LAW IN THE TIME OUT OF JOINT:
Jan Hus and the Crisis of the Church within the Context of Debates in the Later Middle Ages

The presented essay summarises the current knowledge about Jan Hus's concept of the Law of Christ and the Law of God. According to him, they were the only legitimate authority for church reform and this essay provides contextualisation to the late medieval tradition. The first part introduces relevant sources where Hus discusses the issue, i.e., theoretical works composed between 1404 and 1414, and revises recent historiography. According to Hus, the Law of Christ and the Law of God are synonymous. He uses and reframes them into three different contexts: moral theology, metaphysics, and social theory. All three contexts are closely interconnected, and the most important for Hus is the impact on moral theology and society. The second part, a case study, contextualises Hus's concepts into the late medieval tradition. During the 1320s in Italy, Marsilius of Padua (d. 1342) analysed the authority of law and its impact on social theory. For Marsilius, human actions and deeds cannot relate to precepts and the counsels of divine law, which are not intended for the present life. Ordinary life should prefer human laws that, despite their contingent validity, are a sufficient measure of justice among men and for society. The metaphysical aspects of law were discussed in the mid-1340s by Mertonian Thomas Bradwardine (d. 1349) in Oxford. According to Bradwardine, justice, truth, and law have their necessary origin in divine will. God, i.e., the lawgiver of all, has arranged his will in the form of a universal law that includes all worldly laws. The all-embracing righteous, heavenly, and earthly universal order is bound by divine law where everything in the future happens by the predetermined necessity of divine will. Moreover, between 1377 and 1378 Peter d'Ailly (d. 1420) discussed the moral-theological aspects of the Law of Christ in his principia to Peter Lombard's Sentences. D'Ailly examined the circumstances where the faithful are indebted to the Law of Christ and to the relationship between the Law of God and canon law. Wyclif's and Hus's concepts represent echoes of these late medieval debates, combining the three different aspects and contexts into one comprehensive framework.